

Hun var heltinden i “Lykke-Per”

– Moster til Niels Bohr, og hendes skole revolutionerede den danske skoleverden – men i dag kender ingen hendes navn

BENT BLÜDNIKOW

Kosmopolitisk, fordomsfri og fremsynet. Sådan kender vi heltinden, Jakobe, i Henrik Pontoppidans hovedværk, *Lykke-Per*. Jakobe er en af dansk litteraturs mest markante kvindeskikkelser, hun er kæreste med Per, foregangskvinde for en ny reformpædagogik, og i romanen lader Henrik Pontoppidan hende pege frem mod en lysere fremtid uden skel mellem religioner og mennesker.

Men hvad mange læsere af Pontoppidans berømte roman formentlig ikke ved, er, at Jakobe er skåret over en kvinde, der levede i virkelighedens København i slutningen af 1800-tallet og første halvdel af 1900-tallet.

Hanna Adler var hendes navn, og i sin samtid var hun en af Danmarks bedst kendte kvinder, med holdninger, der pegede frem mod et moderne Danmark. Men i dag er hun så godt som glemt.

Ganske som Jakobe kom Hanna Adler ud af det jødiske borgerskab i København, som i anden halvdel af 1800-tallet aftegnede et tydeligt kosmopolitisk aftryk i det danske kultur- og åndsliv. Mange yngre jøder var som Georg Brandes internationale i deres udsyn, og mange delte Brandes holdninger.

Adlers far var en kendt bankmand og politiker, David Baruch Adler, og hun voksede op i en større børneflokk og var stærkt knyttet til sine to søstre, Ellen og Emma. Emma blev gift med den indflydelsesrige, radikale politiker Herman Trier, der var stærkt interesseret i pædagogik. Han har fået en plads opkaldt efter sig i København, og på den står en buste af ham, som nazisterne i 1944 begik hærværk imod. Ellen blev mor til nobelpristagerne Harald og Niels Bohr.

Hanna Adler selv valgte, ganske som Jakobe, at forblive ugift, og hun brugte sin formue og sit liv på sit skoleprojekt. Men inden da havde den unge, begavede Hanna Adler andre planer. Hun begyndte på en musikkarriere som pianist, men afbrød studiet og blev uddannet som fysiker fra universitetet – sammen med Kirstine Meyer de første kvinder i Danmark, der fik den uddannelse.

VILLE VÆRE “NEGERAGITATOR”

Hanna Adlers store lidenskab var pædagogikken. Hun mente, at det danske skolesystem med opdelt køn og en gammeldags opdragelse var ganske utidssvarende, hun var blandt de første til at gøre op med kønsopdelt undervisning og var bannerfører for en ny form for pædagogik og skoletilgang.

I 1892 drog hun til USA, hvor hun så kønsblandet undervisning og nye former for pædagogik. Hun observerede livet i USA og var begejstret for ligestillingen mellem kønnene, men forfærdet over behandlingen af sorte: “Hvis ikke skolen hjemme var nødvendig, blev jeg her og blev negeragitator.”

Hjemme igen i 1893 skred hun hurtig til handling. Hun brugte en del af sin formue på at købe en stor villa ved Søerne, dér hvor Sortedamsskolen nu ligger. Udgifterne var høje, og hendes mor, Jenny, født Raphael, trådte til med økonomisk hjælp.

Skolen åbnede 1. september 1893 med alle Hanna Adlers idealer som grundlag. Skolen skulle, som Jakobes, være konfessionsløs, altså for alle trosretninger og have blandet køn. Afstrafning blev forbudt, og skolen lagde vægt på leg i det fri. Lektier skulle laves på skolen. Hanna Adler lagde stor vægt på at kende hver eneste elev og deres forældre, og hun stod hver morgen og trykkede hver enkelt elev i hånden. Af skikkelse var hun lille og tynd og var ikke meget højere end de lidt ældre elever.

SKOLEN INDFØRTE EN MILD, MYNDIG, HUMØRFYLDT OMGANGSTONE.

En tidligere elev huskede hendes engagement således: “I de år, jeg gik på skolen, husker jeg kun én eneste dag, hun ikke stod der. Det skyldtes, at hun om morgenen på vej til skole var faldet af en sporvogn og havde fået nogle knubs. Men der skulle mere end en sådan oplevelse til at holde hende hjemme fra skole – hun arriverede da op ad dagen alligevel.” En anden elev fortalte: “Vi var aldrig bange for frk. Adler. Når man blev kaldt ind til hende, var det sjældent for det gode, men bange var man aldrig. Hun var alvorlig formanende, men egentlig ikke streng. Disciplin i ordets negative betydning var hende imod. Det var ikke nødvendigt. Det var tolerance og respekt, der prægede skolen.” Skolen fik snart stor søgning. Børnene kom hovedsagelig fra det bedre stillede borgerskab, og så var der en hel del jødiske børn. Men Hanna Adler var irreligiøs og fastholdt skolen som konfessionsløs. Der var ikke morgenbøn eller andagter.

I det hele taget var Hanna Adler ikke til ceremonier og møder. Hun holdt stort set ikke forældremøder, og hun talte næsten aldrig offentligt, men i kraft af sin

karismatiske karakter og sit ubestikkelige sind øvede hun alligevel stor indflydelse i sin samtid.

HANNA ADLER SOM FAMILIEMENNESKE

Hanna Adler var stærkt knyttet til skolen og dens elever, men hun var også et familiemenneske.

Hun fik ikke, ganske som Pontoppidans Jakobe, børn, men knyttede sig stærkt til sin familie.

Ikke mindst hendes søster Ellen og dennes to børn, Harald og Niels Bohr, blev hendes nære familie. Niels Bohr har selv fortalt om forholdet: "Fra min tidligste barndom har jeg levende erindringer om hendes aktive og kærlige deltagelse i alt, hvad der angik hendes søskende og deres børn. Selvom jeg og min broder, Harald, ikke direkte hørte til eleverne på skolen, delte vi med dem "Moster Hannes" opdragende indflydelse.

Når hun kunne frigøre sig fra skolearbejdet, førte hun os om søndagene omkring Københavns naturhistoriske og etnografiske samlinger og kunstmuseer og i sommerferierne på Nærumgård, hvor hun færdedes med os til fods eller på cykel i omegnens skove og enge, lærte vi både om naturen og om menneskelivet, mens hun i spøg og alvor talte med os om alt, der kunne fange vor fantasi." Harald Bohr var i øvrigt i en periode vikar på skolen i matematik, men da han havde en hang til cigarer, måtte Hanna gribe ind og forbyde ham at ryge.

I 1918 overgik mange private skoler til stat og kommune, og Hanna Adler skænkede sin skole kvit og frit til Københavns Kommune, ligesom hun tidligere havde skænket familiens store godsagtige palæ, Nærumgård, som børnehjem for fattige børn til kommunen. Hendes betingelse for overdragelse af skolen var kun, at fællesundervisning for kønnene bevaredes, og at den fortsat skulle være en lille skole med få elever i klassen. Hanna Adler fortsatte derefter som rektor for skolen, som kom til at hedde "Sortedam Gymnasium. H. Adlers Fællesskole". I 1929 fratrådte Hanna Adler, og en ny og truende tid ventede.

FANGE HOS NAZISTERNE

Som for mange andre jøder kom 1930'erne antijødiske kampagner og bevægelser som et mysterium for Hanna Adler. En nær slægtning, Paula Strelitz, har fortalt, at Hanna Adler i 1936 sagde: "Jeg kan ikke forstå det med den antisemitisme." Hun kunne simpelthen ikke begribe, at onskaben viste sit ansigt så tydeligt.

Harald og Niels Bohr havde i 1943 anbefalet hende at flytte fra sit hjem og bo på et kursted. Hun var ikke meget for at flygte, men den 84-årige Hanna Adler lod sig overbevise og flygtede sammen med en niece, Rigmor Adler. Imidlertid blev gruppen af jøder "stukket" og arresteret af tyskerne i Kastrup ved Syrefabrikken, hvorved 21 mennesker blev anholdt. Under aktionen blev en jødisk kvinde, Rena Pfiffer Madsen, skudt af en tysk soldat og døde.

Hanna Adler og de andre blev kørt til Vestre Fængsel, og Hanna Adler måtte dele celle med ni andre. Næste dag blev gruppen sendt videre til Horserødlejren. Paula Strelitz kom et par dage efter sammen med resten af de anholdte også til Horserød.

Ifølge Strelitz tog Hanna Adler situationen roligt og værdigt, og her mødte hun gamle elever og venner: “Der strålede en styrke ud fra denne, lille ranke skikkelse, fra denne 84-årige kvinde, som var af stor betydning for mange af de ulykkelige mennesker, der var samlet her.” De fleste jøder fra Horserød kom til kz-lejren Theresienstadt, også niecen, som hun var flygtet med, men Hanna Adler kom ikke afsted.

Der iværksattes en aktion, hvor flere af skolens tidligere elever henvendte sig til Udenrigsministeriets direktør, Nils Svenningsen.

Blandt de aktive var Merete Bodelsen, der var frihedskæmper og senere mor til Anders Bodelsen, og Inge Lehmann, der blev en anerkendt videnskabskvinde.

Man blev enig om at formulere en skrivelse til den tyske øverstbefalende, Werner Best.

En skriftlig henvendelse med 400 tidligere elever samt førende danske personligheder blev indsamlet, og Svenningsen afleverede personligt adressen til Werner Best.

A. Højberg Christensen, der indtil regeringens afgang 29. august 1943 havde været undervisningsminister, tog sagen personligt op med Best, der 8. oktober meddelte ham, at sagens endelige afgørelse lå i Berlin, men at han anbefalede en frigivelse.

Og sandelig blev Hanna Adler løsladt med en skrivelse fra Nils Svenningsen om, at hun kunne færdes frit i Danmark. Ude i Europa myrdede man rask væk ældre, jødiske kvinder. Og i Danmark var flere ældre kvinder blevet deporteret til Theresienstadt og ikke frigivet. Således var Clara Schultz, der havde været gift med en kommandør, sendt til Theresienstadt, og selv om førende danske personligheder, herunder Prins Axel, bønfuldt tyskerne om at løslade hende, skete det ikke. Sagen dokumenterer ikke Werner Bests “humanisme”, men i højere grad at tyske beslutninger ikke var konsekvente.

Hanna Adler døde i 1947. Hun blev begravet på den gamle jødiske begravelsesplads i Møllegade på Nørrebro i sine forældres grav. Man kan måske undre sig over, at den fritænkende og irreligiøse Hanna Adler, der ikke var medlem af den jødiske menighed, valgte den jødiske begravelsesplads.

Måske var det af kærlighed til sine forældre, eller også var det, fordi nazismens dæmoni havde slået skår i hendes idealistisk-optimistiske opfattelse af verdens fremtid.

Hun havde satset alt på en oplyst fremtid uden skel mellem mennesker, men fremskridtet bar på dæmoni. Måske var valget af den jødiske begravelsesplads en erkendelse af dette forhold.

ABSTRACT

Jakobe, the heroine of Henrik Pontoppidan's novel *Lykke-Per* (A Fortunate Man), can have been built on a real life model. Jakobe in the novel shares a lot of traits with Hanna Adler, a Jewish lady living in Copenhagen 1859-1947 who, after an MA in Physics from University of Copenhagen opened a private school in Copenhagen. In this article, Bent Blüdnikow describes the interesting life of Hanna Adler, also the aunt of later Danish Nobel prize winner, physicist Niels Bohr.

Kilder: Jens Vibæk: "Hanna Adler og hendes skole" (1959), Ib Katznelson: "Lad ham dø" (2017), og Silvia Goldbaum Tarabini Fracapane: "The Jews of Denmark in the Holocaust" (2021).

Bent Blüdnikow, f. 1954, er historiker og anmelder/kommentator ved Berlingske. Hans kronik om Hanna Adler, som vi her genoptrykker med tilladelse fra skribenten og avisen, stod at læse i Berlingske 25. december 2021